

РІД *TORTULA* HEDW. (*BRYOPHYTA*) В ПРИРОДНИХ ТА ШТУЧНИХ ЕКОСИСТЕМАХ ПОЛТАВЩИНИ

Поліщук Л.С.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Науковий керівник – Гапон С.В., доктор біологічних наук, професор, професор кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Дослідження окремих систематичних груп мохоподібних, зокрема родин, родів, порядків є важливим напрямком сучасних біологічних досліджень.

У природних і штучних екосистемах, в тому числі і урбоекосистемах, такі систематичні групи мохоподібних та окремі види відіграють часто помітну ценотичну роль. Вивчення їх участі в формуванні мохового покриву в біогеоценозах є, на сьогодні, актуальним завданням в біології. Тому метою нашої роботи і є дослідження видів роду *Tortula* Hedw. в межах Полтавської області, встановлення їх морфолого-анатомічних та еколого-ценотичних характеристик та встановлення особливостей поширення в межах регіону.

Робота ґрунтується на аналізі літературних джерел та гербарних матеріалів біологічного гербарію кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, зібраних переважно професором Гапон С. В. та іншими колекторами в межах Полтавської області.

У результаті наших досліджень та аналізі літературних джерел встановлено, що в природних і штучних екосистемах Полтавщини є шість видів роду *Tortula* (*Tortula aestiva* (Schultz) P. Beauv., *T. modica* Zander, *T. muralis* Hedw., *T. subulata* Hedw., *T. randii* (Kenn) Zander, *T. truncata* (Hedw.) Mitt.).

Нижче подаємо описи морфолого-анатомічних та еколого-ценотичних особливостей виявлених видів.

Тортуля літня (*Tortula aestiva*) – маленька за розміром рослина, висотою кілька міліметрів, утворює плоскі та пухкі дернинки. Листки коротко загострені, лінійно-ланцетні, світло-зелені. По краях вони вузько відвернені. Жилка закінчується у верхівці. Клітини листка округлі, папілозні, в основі квадратні.

Коробочка прямостояча, коричнева. Перистом однорядний, спіралью скручений.

Тортуля літня на Україні поширена на сонячних місцях, старих мурах, скелях. По всій Україні [1, 3].

На Полтавщині вид відмічений у низці районів: Глобинський, Кобеляцький, Лубенський, Миргородський, Полтавський, Семенівський. Зустрічається в урбоекосистемах міст Полтави, Лубен [2].

Тортуля помірна (*Tortula modica*) – маленька рослина висотою до 2-3 см. Стебла прямостоячі до 2 см висоти. Листки темно-зелені, широкі з

облямованими краями до 2-2,5 мм довжини. Клітини округлі, папілозні, в основі листка прямокутні.

Спорофіт складається з ніжки та коробочки. Коробочка темнокоричнева, округла. Перистом у деяких рослин відсутній або рудиментарний.

Tortula modica росте на порушеному ґрунті, на полях і в садах, по краях доріг, на сухих вапнякових скелях [1, 3].

На Полтавщині вид відмічений у низці районів: Гадяцький, Кобеляцький, Котелевський, Лубенський, Машівський, Миргородський, Новосанжарський, Пирятинський [2].

Тортуля мурова (*Tortula muralis*) – це невелика рослина, розміром до 2 см висоти. Дернинки подушкоподібні, сріблясто зелені. Листки ланцетні, тупо загострені, до верхівки з загорнутими краями. Жилка закінчується безбарвним волоском, який виходить за межі листкової пластинки.

Спорофіт складається з коробочки та ніжки. Коробочка прямостояча, інколи може бути зігнута, за формою – циліндрична, темно-коричнева. Перистом з високих жовтуватих зубців, що мають червоний відтінок.

Поширення рослини на Україні: на сонячних мурах, степових схилах, скелях, на рівнині та в горах [1, 3].

На Полтавщині вид відмічений у низці районів: Гадяцький, Глобинський, Диканський, Кобеляцький, Лубенський, Машівський, Миргородський, Пирятинський, Полтавський [2].

Тортуля шилоподібна (*Tortula subulata*) – це невеликі зелені рослини, в потужних, сильних, пухких дернинках висотою до 3 см. На рослині виділяються верхні і нижні листки. Верхні – обернено-яйцевидні, жолобчасті, видовжено-шпательоподібні, тупі або тупо загострені з плоским краєм. Нижні листки ланцетні. Клітини листка округлі, папілозні.

Коробочка прямостояча, вузькоциліндрична, коричневого кольору. Ніжка до 1 см висоти, гладенька. Перистом складається з низки зубців на косоклітинному тубусі.

Рослина поширена в широколистяних та змішаних лісах, на підзолистих, чорноземних ґрунтах по всій Україні [1, 3].

На Полтавщині вид відмічений у низці районів: Кобеляцький, Котелевський, Лубенський, Миргородський, Шишацький. [2].

Тортуля Ранда (*Tortula randii*) – це рідкісна рослина, занесена до Червоної Книги України [4].

Дернинки темно-зелені, міцні до 3 см висоти. Стебла прості, нерозгалужені. Листки невеликі, світло-зелені, широкояйцевидні. Верхівка загострена. Клітини паренхіматичні, прямокутні.

Спорофіт складається з ніжки та коробочки. Ніжка світлокоричнева, пряма. Коробочка за формою похила та косо яйцеподібна, коричнева.

Рослина однодомна.

Поширення по всій Україні. Рослина вибаглива до вологи, зростає на зволжених місцевостях біля річок, по берегах ставків. Зрідка.

На Полтавщині вид відмічений тільки в Пирятинському районі [2, 4].

Тортуля відсічена (*Tortula truncata*) – рослини невеликого розміру, в зелених дернинках в кілька міліметрів висоти. Листки продовгувато-ланцетні, зверху зубчасті з плоскими або зрідка відверненими краями, коротко загострені. Жилка потужна, дещо виступає з пластинки листка. Клітини листка округлі, в основі – прямокутні, гладенькі. Іноді вони бувають слабопапілозні.

Спорофіт складається з ніжки і коробочки. Ніжка спорогона має висоту до 7 мм, може бути жовта або жовто-червона. Коробочка обернено яйцевидна, коричнева. Перистома немає.

Зростає ця рослина по всій території України, на глинистих відслоненнях, полях, по краях доріг [1, 3].

На Полтавщині вид відмічений у низці районів: Гадяцький, Кобеляцький, Котелевський, Лубенський, Машівський, Миргородський, Новосанжарський, Пирятинський [2].

Дослідження екологічних особливостей мохів роду Тортуля свідчить про наявність різних вимог бріофітів за відношенням до основних факторів середовища. Так, серед геліоморф виділені види-геліофіти (два види – *Tortula aestiva* та *T. muralis*, 33,3%) та геліосціофіти (чотири види – 66,7%). Серед гігроморф є ксерофіти (*Tortula aestiva* та *T. muralis* – 33,3%), мезофіти (*T. modica*, *T. subulata*, *T. truncata* – 50%) та мезогігрофіти (*T. randii* – 16,7%). Більшість видів селяться на ґрунті, відносяться до групи епігеїв. Тільки два види *Tortula aestiva* та *T. muralis* є типовими епілітами. За ценотичною приуроченістю більшість видів приурочені до позалисових ценозів. Це відкриті степові ділянки, петрофітні субстрати. Тільки *T. subulata* є типовим лісовим видом, а *T. randii* селиться в перезволожених екотопах.

Більшість видів роду Тортуля є звичайними видами і широко представлені на Полтавщині, тільки *T. randii* є рідкісним видом і занесений до Червоної книги України [4].

Список використаних джерел:

1. Бойко М. Ф. Чекліст мохоподібних України. Херсон: Айлант, 2008. – 232 с.
2. Гапон С. В., Гапон Ю. В. Конспект мохоподібних Лісостепу України *Bryophyta*: класи *Polytrichopsida*, *Tetraphidopsida*, *Bryopsida*). Частина II.– Полтава : ФОП Кулібаба, 2017. – 368 с.
3. Лазаренко А. С. Определитель листовных мхов Украины. Киев: Наукова думка, 1955. – 465 с.
4. Червона Книга України. Рослинний світ / за ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонка. – К.: Укр. енциклопедія імені М. П. Бажана, 1996. – 608 с.